

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КРЕАТИВНОГО ВИРАЖЕННЯ ПЕРЕЖИВАНЬ ПЕРШОКЛАСИКІВ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ ШКІЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ

О.В.Гордова

викладач

Південно-українського державного

педагогічного університету імені К.Д.Ушинського,

аспірантка Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України

У статті проаналізовано проблему взаємозв'язку творчих процесів та емоційної сфери суб'єкта. Висвітлюються питання фасилітації емоційного та соціального розвитку дитини. Для роботи з першокласниками пропонується авторська корекційно-розвивальна програма креативного вираження переживань.

Ключові слова: креативне самовираження, адаптація, корекція.

Креативність визначають як творчі можливості людини, що можуть виявлятися в мисленні, почуттях, спілкуванні, окремих видах діяльності, характеризувати особистість у цілому і/або її окремі сторони, продукти діяльності, процес їхнього створення [14]. Дослідники акцентують увагу на різних аспектах складового процесу креативності. Зокрема, останнім часом увагу дослідників привертає питання зв'язку емоцій із творчістю. Особливий інтерес щодо цього становить поняття «емоційної креативності». Емоційна креативність визначається як розвиток емоційних синдромів, які є новими, ефективними й автентичними. Автентичність емоційної реакції розуміємо як відповідність її потребам, цінностям і інтересам суб'єкта [18].

Л.С.Виготський та С.Л.Рубінштейн, підкреслювали тісний зв'язок уяви з емоційним життям людини й вважали, що значною мірою вона опирається на емоції й почуття. Так, Л.С.Виготський вважав, що емоції й уява мають подвійний зв'язок: з одного боку, у творчій уяві відбувається об'єднання образів, що має загальне емоційне забарвлення, загальний емоційний знак; з іншого боку – сама уява впливає на почуття. Цей взаємозв'язок, на думку Л.С.Виготського, є своєрідною формою зв'язку уяви з дійсністю.

Одним із джерел творчості є емоційна потреба в любові до всього живого – "біофілія", за Е.Фроммом. Людина відчуває естетичну насолоду, почуття прекрасного, почуття гумору, інтерес та інші емоції,

пов'язані із задоволенням потреби суб'єкта в пізнанні довкілля, які також виступають сигналами креативного процесу.

Представники психоаналітичного напрямку розглядали зв'язок творчої уяви з емоційно-афективною сферою особистості в аспекті виокремлення захисної функції уяви. Творча діяльність – одна з форм захисту особистості, пов'язана із створенням уявлених конструктів, що дозволяє знімати ("сублімувати", за З.Фрейдом) внутрішнє емоційне напруження. Л.А.Шпігель на основі узагальнення поглядів ряду психоаналітиків, вважає творчість захистом проти спонукань, які активізують у різні періоди дорослішання Едипів комплекс. Творчість поєднує принцип задоволення із принципами реальності та здійснюється на основі амбіційних прагнень суб'єкта до визнання й слави (его – ідеал автора в цьому випадку втілюється в створювані ним образи).

Необхідно також відзначити, що деякими психологами, вживалося поняття "емоційна уява". За Т.Рібо, ця уява передбачає поєднання образів за емоційним принципом, на основі суб'єктивного стану (на відміну від пластичної уяви, заснованої на асоціації об'єктивних ознак дійсності). За Л.С.Виготським [5], при використанні цієї уяви індивід фіксується на власних переживаннях (на відміну від об'єктивної уяви). У дитячій образотворчій діяльності, за Н.П.Сакуліною, ця уява проявляється в створенні малюнків, сюжет яких побудований на основі

інтерпретації дійсності відповідно до суб'єктивних переживань та емоцій. А.В.Запорожець відокремлював регулюючу функцію емоційної уяви. Поняття також вживалося С.Г.Якобсон, А.С.Співаковською і деякими іншими психологами. Таким чином, питання взаємозв'язку творчої уяви й емоцій розглядається в таких аспектах: творча уява в процесі функціонування спирається на досвід, пов'язаний з емоційно-почуттєвими уявленнями (Л.С.Виготський, С.Л.Рубінштейн, О.А.Лустіна, О.Я.Дудецький); емоції є сигналами креативного процесу (В.П.Сімонов); неусвідомлені емоційні переживання є джерелом творчої діяльності як потреба, пов'язана з біофілією (В.П.Сімонов), як механізм психологічного захисту особистості (З.Фрейд, К.Хорні, Р.Гриффіц, Л.А.Шпігель); емоція є самостійним творчим актом (Averill J.R., Thomas-Knowls C).

Найбільш важливим механізмом креативного процесу багато психологів вважають перетворення образів довкілля. Д.Селлі вказував на те, що творчий процес має справу з почуттєвими образами. За Т.Рібо, творча уява пов'язана, насамперед, із асоціацією образів, що спрощує й змінює почуттєві дані. У роботах гештальт-психологів підкреслювався образний характер всіх творчих процесів; ними визначалася значущість ролі візуалізації в процесі рішення творчих завдань, значення переструктурування образів; були описані особливі закони трансформації образів, що ведуть до знаходження творчого рішення. Образний характер уяви, як розвиток образів, що трансформуються, розглядався в пізніх роботах Ж.Піаже. У рамках когнітивної концепції соціалізації Ж.Піаже пропонує розрізняти впливи близького оточення на дитину. Він говорить про два рівні взаємодії дитини з іншими: її взаємини з дорослими, характеризуючи їх при цьому як соціалізацію за принципом примусу, та стосунки з ровесниками, за яких засвоєння життєвого досвіду відбувається на рівних. Піаже підкреслює потребу в диференційованій та різноплановій спрямованості зовнішніх впливів [12].

На думку Б.Г.Ананьєва, навіть в умовах якісної попередньої підготовки дітей, при їхньому бажанні вчитися, адаптація першокласників до нових умов відбувається не без труднощів. Навчальна діяльність у колективі, спілкування дітей із учителем і між собою – все це пов'язане з такими вимогами, які значно відрізняються від вимог до дитини-дошкільника [1]. Освоєння нових норм, правил, вимог вимагає перехідного періоду. На думку різних авторів цей період триває в середньому від 10-18 тижнів до 1-3 місяців, супроводжується зростанням внутрішнього напруження дитини, підвищенням рівня тривожності, зниженням самооцінки [1; 4]. За сприятливих умов емоційний стан дитини з часом поліпшується, самооцінка стабілізується, але, якщо процес адаптації ускладнюється тими або іншими чинниками, можлива деформація особистісного розвитку дитини. Підвищена тривожність, невпевненість в собі, депресивність можуть перейти на більш глибокий рівень, стати рисами особистості, а не тільки її ситуативними проявами [13].

Аналіз результатів наших досліджень першокласників (методики Р.Тэмл, М. Дорки, В.Амен, "Школа звірів" С.Панченко, "Будинок-дерево-людина", модифікована проєктивна методика "Неіснуюча тварина", „Карта спостережень” Д.Стотта) дозволяє стверджувати, що психологічної корекції емоційної сфери потребують не тільки діти, в яких готовність до навчання ще не сформувалася, але і діти, готові до навчання: дітям потрібно допомогти опанувати навички креативного вираження емоційних станів. Висновок про те, що більшість дітей успішно проходить період адаптації до школи, яка пов'язується з успішністю в навчанні, зразковою поведінкою тощо, недостатньо обґрунтоване, оскільки не завжди береться до уваги внутрішній емоційний аспект проблеми. З метою вирішення цього питання нами розроблено тренінг креативного вираження переживань для першокласників. На початку та по завершенню такого тренінгу здійснюється діагностична робота, в процесі якої особлива увага приділяється визначенню основних показників емоційної сфери першокласників. Корекційно-розвивальна програма креа-

тивного вираження емоцій включає вправи, спрямовані на розвиток конструктивної взаємодії дітей в процесах музично-ігрової взаємодії; перетворення емоційних станів в ході розв'язання творчих завдань, зокрема трансформації психо-емоційної напруги.

При розробці музично-ігрових вправ ми ґрунтувалися на дослідженнях корекційних можливостей музичного мистецтва і різних видів музичної діяльності в рамках спеціальної педагогіки, музичної психології, медицини, впливу музики на розвиток здатності дітей до розпізнавання емоцій, ролі музичного мистецтва для фасилітації не тільки навчання, а також особистого і соціального розвитку дитини, для збереження і зміцнення її фізичного, розумового й емоційного благополуччя.

Зокрема, у молодшому шкільному віці лише незначна частина дітей може створювати внутрішній художній продукт і здатна до рефлексії власного переживання [8]. При використанні елементів арттерапії в груповій роботі ми враховували важливість стимулювання естетичної реакції, використовуючи засоби, побудовані на ігровій та музично-естетичній взаємодії з дітьми через розвиток здатності креативного самовираження та самопізнання.

Креативність самовираження першокласників (в образотворчій, руховій та словесній формах) виявляється в таких особливостях: оригінальність (незвичайність, новизна) відображуваного образу, ідеї; деталізація (розробленість) своєї ідеї або образу; швидкість породження ідей, тобто здатність породжувати велику кількість нових, але адекватних стимульному матеріалу ідей та образів; гнучкість, тобто різноманітність типів, видів, категорій ідей та образів.

При розробці вправ для вираження емоційного стану в рухах, танці і малюнку ми спиралися на низку досліджень креативності в різних сферах [2; 3; 6; 7; 9-11; 13; 15-17].

Представлення музичних творів, що виражають певні емоційні характеристики, здійснювалося за ознаками, виявленими В.Г.Ражніковим. Заняття проводилися в

доступній і цікавій для дітей формі, використовувалися такі методи: бесіда, ситуаційно-рольові, розвиваючі ігри, вправи з музично-ігровими елементами, малюнки, танцювально-рухові і тілесноорієнтовані техніки, психогімнастика, вірші, розповіді. Програма розрахована на 10–12 занять тривалістю близько години, що можуть проводитися 1-2 рази в тиждень і мають бути забезпечені комплексом спеціально підібраних аудіальних, візуальних та технічних засобів, необхідних для корекційної та діагностичної роботи. Після спеціального навчання програма може проводитися як психологом, так і вчителем музики. Нижче наведено схему авторського тренінгу, апробованого в процесі проведення лонгітюдного психолого-педагогічного дослідження (див. табл. 1). Програма спрямована на сприяння загальному емоційному розвитку дітей, зокрема опрацювання негативних переживань, що перешкоджають нормальному емоційному самопочуттю і спілкуванню першокласників з однолітками в процесі адаптації до школи. Програма демонструє можливості музики як основного розвивально-корекційного чинника (прослуховування музичних творів, інди-відуальна та групова музична діяльність), так і доповнення музичним супроводом інших форм роботи з метою підвищення їх ефективності в контексті розвитку креативного самовираження дітей.

Отже, здійснений теоретичний аналіз свідчить про актуальність проблеми розвитку емоційної сфери першокласників, зокрема важливість створення психолого – педагогічних умов корекції негативних емоційних станів дітей в процесі шкільної адаптації засобами спільної музично-ігрової діяльності. Розробка та апробація відповідної корекційної програми, визначення її ефективності в контексті загального емоційного розвитку дитини може розглядатися як перспектива подальшого опрацювання проблеми.

<i>Зміст діяльності</i>	<i>Час (у хвиликах)</i>
ВСТУП	90
1. Привітання 2. Діагностична робота. 3. Знайомство.	
<i>Тема 1. Емоції та засоби її вираження</i>	70
1. Бесіда. "Поговоримо про настрої". 2. Етюд " Гуси – лебеді летять". 3. Вправа "Закінчення речень". 4. Розповідь " Чи плачуть слони?" 5. Етюд "Вовкуватий вовк". 6. Пантоміма "Тренуємо емоції". 7. Гра "Зустріч настроїв".	10 5 10 15 10 10 10
<i>Тема 2. Вираження емоційних станів в музиці, сприймання емоційного змісту музики</i>	70
1. Бесіда. "Музика і почуття". 2. Вправа "4 настрої". 3. Розповідь "Місяць на небі...". 4. Гра-драматизація "Рожевий слон". 5. Музика і малюнок. 6. Етюд "Цікава зірочка". 7. Розставання "Посмішка".	10 10 10 15 10 10 5
<i>Тема 3. Вираження емоційного стану в рухах і танцях</i>	70
1. Бесіда "Музика і танець". 2. Етюд. "Незграбний танець". 3. Розповідь „3 життя маленького Сашка”. 4. Вправа "Бал і свято". Основні танцювальні жанри. 5. Танець морських хвиль. 6. Розставання "Посмішка".	10 10 10 15 15 10
<i>Тема 4. Вираження емоцій, зокрема негативних, в процесі конструктивної взаємодії</i>	70
1. Гра „Відгадай емоцію”. 2. Етюд "Добрий моряк". 3. Бесіда „ Емоція гніву, злості та страху”. 4. Тренінг поведінки в складних ситуаціях. Етюд "Діти та сусіди". 5. Гімнастика "Веселий торт". 6. Етюд "Спати хочеться". 7. Розставання.	10 10 5 25 10 5 5
<i>Тема 5. Визначення емоційного змісту музичних творів та візуальних композицій</i>	50
1. Вправа "Емоція та музика". 2. Вправа" Музичний етюд". 3. Розповідь. 4. Малюнок. 5. Етюд "Сон на березі моря". 6. Пробудження "Світанок". 7. Розставання "Посмішка".	5 10 5 10 10 5 5
<i>Тема 6. Вираження емоційного стану з допомогою музичних інструментів</i>	50
1. Гра – імпровізація "Піаніно". 2. Етюд "Дружні калюжі". 3. Вправа "Моя музика". 4. Вибір музичних інструментів. 5. Етюд "Сонечко та хмаринка на березі моря". 6. Пробудження. 7. Розставання.	5 5 10 15 10 5
<i>Тема 7. Засоби перетворення емоцій. Емоції та здоров'я.</i>	70
1. Народні ігри "Була в лісі", "Дуб або кавун". 2. Жартівливий фольклор ("Кізонька", " Пустун") 3. Колискові. 4. Бесіда „Емоції та здоров'я”. 5. Малюнок „Лікар – природа”. 6. Етюд „Веселий силач”. 7. Хоровод.	15 10 5 10 10 15 5
<i>Тема 8. Практика креативного самовираження</i>	90
1. 4 музичні п'єси 2. Малювання за мотивами прослуханої музики. 3. Танець п'яти рухів. 4. Малювання "Танець пензлика та олівця". 5. Спільне малювання 6. Обговорення. Порівняльна рефлексія	10 10 15 15 10 10

7. Гра в уявлювані ситуації "До мене приходить казка"	15
8. Розставання.	5
<i>Завершення</i>	<i>90</i>
1. Обговорення. Враження та побажання.	20
2. Повторна діагностика.	60
3. Ритуал розставання.	10

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ананьев В.Г.* Избранные психол. труды: В 2-х т. – М.: Наука, 1980. – 305 с.
2. *Анисимов В.П.* Арт-терапевтические техники в практике нравственного воспитания // Развивающие технологии дошкольного и начального образования: мониторинг и перспективы развития. Матер.науч.практ. конф. – Тверь, 2001. – 194 с.
3. *Бабаева Т.И.* Условия социально-эмоционального развития ребенка в дошкольном детстве // Социально-эмоциональное развитие ребенка в дошкольном периоде / Материалы международного семинара. – СПб.: РГПУ им.А.И. Герцена, 1999. –
4. *Берне Р.* Развитие Я-концепции и воспитание. – М.: Просвещение, 1986. – 291 с.
5. *Выготский Л.С.* Психология искусства. – Ростов Н/Д.: Феникс, 1998. – 480 с.
6. *Завгородняя Е.В.* Методика комплексного исследования художественно одаренных старшеклассников // Актуальні проблеми психології: Психологія обдарованості. – 2002. – Т.6. – С.97.
7. *Кряжева Н.Л.* Развитие эмоционального мира детей. – Ярославль: Академия развития, 1997. – 176 с.
8. *Максименко С. Д.* Генезис существования личности. – К.: Издательство ООО "КММ", 2006. – С. 169.
9. *Микляева А.В., Румянцева П.В.* Школьная тревожность: диагностика, профилактика, коррекция. – СПб.: Речь, 2004. – 248 с.
10. *Осипова А.А.* Общая психокоррекция: Учеб. пособие для студентов вузов. – М: ТЦ Сфера, 2004. – С.161-177.
11. *Петрушин В.И.* Музыкальная психология: Учеб. пособие для студентов и преподавателей. – М.: Академический Проект, 2006. – С. 265-269.
12. *Пиаже Ж.* Моральное суждение у ребенка: Пер.С фр. – М.: Акад. Проект, 2006. – 480 с.
13. *Прихожан А.М.* Психокоррекционная работа с тревожными детьми // Активные методы в работе школьного психолога / Под ред. Н.В.Дубровиной. – М.: Просвещение, 1989. – С.32-55.
14. *Психология одаренности: от теории к практике /* Под ред. Д.В.Ушакова. – М: ПЕР СЭ, 2000. – 80 с.
15. *Ражников В.Г.* Диалоги о музыкальной педагогике. – М.: Просвещение, 1989. – 234 с.
16. *Чистякова М.И.* Психогимнастика. – М.: Просвещение, 1990. – 143 с.
17. *Школяр Л.В.* Выбери музыку. – М.: Просвещение, 1999. – 214 с.
18. *Averill J.R., Thomas-Knowls C.* Emotional creativity // Strongman K.T. (ed.) International review of studies on emotion. – 1991. – V. 1.
19. *Torrance E.P.* The Search for Satori and Creativity. – Buffalo, N.Y.: Creative Education Foundation, 1979.

Статтю подано до друку 29.01.2008 р.